

GORĄCO

Wstęp. Eksplikacja. Nazwy. Kompleksy i kolekcje. Opozycje. Rodzaje gorąca. Właściwości. Działania sprawcze i skutki gorąca. Ochrona przed gorącem. Gdzie jest gorąco? Kiedy jest gorąco? Co jest gorące? Komu jest gorąco? Wykorzystanie. Gorąco jako tło zdarzeń. Zapowiedzi gorąca. Przepowiednie z gorąca. Ekwiwalencje. Symbolika.

Dokumentacja. Zagadki. Przysłowia. Przepowiednie pogody. Modlitewki. Zamówienia. Pieśni weselne. Pieśni pogrzebowe. Pieśni zalotne i miłosne. Przyspiewki. Pieśni stanowe. Pieśni nabożne. Pieśni żołnierskie. Pieśni sieroce. Pieśni żartobliwe. Ballady. Bajki. Legendy i podania. Pisana poezja chłopska.

Bibliografia.

Gorąco, upał, skwar, spiekota nazywają odczucia związane z temperaturą i funkcjonują w opozycji do zimna i chłodu. W tradycyjnej kulturze polskiej gorąco – w przeciwieństwie do ciepła – jest wartościowane negatywnie, odbierane jako trudne do zniesienia, uciążliwe dla człowieka, zwłaszcza w porze żniw i sianokosów. Doświadczają go pracujący w pocie czoła żniwiarze. Jest też związane z bólem i chorobą (*gorączka* jest jej objawem). Dlatego człowiek szuka przed nim schronienia, a ulgę w gorącu przynosi zimna woda i cień drzew. Jako przykre i dotkliwie bywa karą, w przekazach wierzeniowych w gorącym piekle cierpi męki wyrodny syn i grzeszna panna; w gorącym czyścisku – dusze pokutujące. Utożsamiane z ogniem i piekłem gorąco bywa jednak także związane z młodością i pierwiastkiem męskim. W sferze użyć metaforycznych jest kojarzone z namiętnością, zaangażowaniem uczuciowym (*gorąca miłość, gorące pocałunki, gorące serce*) i tęsknotą.

W kosmologii eskimoskiej gorąco było kojarzone z pierwiastkiem żeńskim – Słońce (żona) i Księżyc (mąż) posprzeczcali się o to, czy lepiej, żeby było ciepło, czy zimno – w złości mąż skaleczył żonę w pierś, więc ona rozstała się z nim i odtąd zawsze gorąco było tam, gdzie przebywała kobieta Machowski 1999/39.

Według mitologii koreańskiej na początku świata dni były tak gorące, że ludzie umierali od oparzeń, w nocy zaś zamarzali z powodu wielkiego zimna. Było to spowodowane tym, że dowódca straży *Cesarza Nefrytowego* przemienił oczy na czole *Czhongyitong-dzy* (syna *Irwołkunga*) w dwa słońca, zaś oczy z tyłu głowy – w dwa księżyce Og Mit 85.

W wierzeniach *Hetytów* orzeł występował jako atrybut *Nergala*, sumeryjskiego boga podziemi – oznaczał dobroczynny blask słońca przeciwstawiony skwarowi i niszczycielskiej sile słońca stojącego w zenicie Coop Zw 182.

Dla *Indian Hopi* skunks jest symbolem słońca rozsiewającego gorące promienie Coop Zw 248.

Według nauk *buddyjskich* świnia tarzająca się podczas upałów dla ochłody w zimnej wodzie powinna być przykładem dla wiernych jak należy studzić złe pasje, rozwijając w sobie współczucie Coop Zw 271.

Panuje przekonanie, że salamandra szuka najgorętszego ognia, by się w nim rozmnożyć, lecz gasi go swym lodowatym ciałem Coop Zw 239.

W mitach hebrajskich zachowało się przekonanie, że na południu znajdują się spichlerze ognia i jaskinia dymu, z której wieje gorący huragan Grav Hebr 32–33.

W Biblii upał i mróz są przedstawione jako zjawiska pierwotne, ściśle związane z istnieniem ziemi, przyrodzone, pozostające w naturalnej opozycji, zapewniającej równowagę we wszechświecie: *Będą zatem istniały, jak długo trwać będzie ziemia: siew i żniwo, mróz i upał, lato i zima, dzień i noc* Rdz 8,22. Upał wiązany jest z udręką, uciążliwością, wyczerpaniem: *Dniem i nocą ciążyła nade mną Twa ręka, język mój ustawał jak w letnich upałach* Ps 32,4. Wraz z suszą i śniegiem spiekota jest wymieniana jako siła niszczycielska Hi 27,19. Opatrzność chroni lud wybrany przed skwarem: *Albowiem nad wszystkim chwata [Pańska] będzie osłoną i namiotem, by za dnia dać cię przed skwarem, ucieczkę zaś i schronienie przed nawalnicą i ulewą* Iz 4,5–6. Bóg ma moc zwyciężyć wrogów: *Ty uśmierzysz wrzawę pysznych; jak upał cieniem chmury, tak pieśń ciemiężców zostanie stłumiona* Iz 25,5. Kości królów i przodków tych, którzy nie posłuchali głosu Pana zostały porzucone *na skwar dnia i ziąb nocy* Ba 2,25.

W księgach Nowego Testamentu gorąco i zimno występują w znaczeniu metaforycznym jako oznaka zaangażowania lub jego brak (w przypadku zimna) – w księdze *Apokalipsy św. Jana* do anioła Kościoła w Laodycei (którego imię *Amen*) kierowane są słowa: *Znam twoje czyny, że ani zimny, ani gorący nie jesteś. Obyś był zimny albo gorący! A tak, skoro jesteś letni i ani gorący, ani zimny, chcę cię wyrzucić z mych ust* Ap 3, 14–16 – Bóg odrzuca postawę obojętną, brzydzi się nią. Gorąco i zimno występują tu jako postawy skrajne – oznaczają zaangażowanie lub zdecydowane odrzucenie.

W tradycji europejskiej (począwszy od średniowiecza) praktyką stosowaną podczas tzw. sądów bożych była próba gorącej wody, której poddawano oskarżonego (zwykle kobiety oskarżone o czary) – test był rodzajem postępowania sądowego i miał rozstrzygnąć o winie lub niesłuszności oskarżeń – polegał na zanurzeniu kończyn we wrzątku – brak oparzeń świadczył o niewinności, widoczne oparzenia – o winie Kop SMit 888.

* * *

≡ Wysoka temperatura powietrza, wyższa od normalnej (*ciepło*), odczuwana jako szczególnie uciążliwa i trudna do zniesienia, to **gorąco** (pot. *gorąc*), **żar**, **upał**, **skwar**, **spiekota**. Każdy z tych wyrazów bazuje na innej cesze takiej pogody. *Gorąco*, podobnie jak pokrewne **gorączka**, **gorliwy** ‘zapalczywy’, **ogorzały** ‘opalony’, **gorzałka** ‘wódka’, dalej też **grzać**, **zagrzewać** Brüc SE 160, jest etymologicznie związane z **gorzeć** ‘palić się’ Vas ES 2/35, Bor SE 173; **skwar** jest związany ze **skwierczeniem**, które towarzyszy smażeniu na ogniu (por. *skwarek*, *skwarka*); **upał** – z **paleniem**; **spiekota** – z **pieczeniem**. *Gorąco* to także cecha gorących rzeczy i miejsc, w których jest gorąco.

Gorąco jest urzeczownikowioną (na wzór nazw *ciepło*, *zimno*) formą imiesłowu czynnego *gorący* ‘gorejący, palący się’ od *gorzeć* ‘płonać’, por. ros. *gorjáčij* ‘gorący’, czes. *horoucí* ‘gorejący, gorący’ Vas ES 2/35, Sł SE 1/323, Bor SE 172. Inne morfologiczne warianty tego słowa to: *gorąc* ZWAK 1877/41 SCiesz 109; *gorącość* ‘upał, skwar’ SGŚ Wyd 10/167; *gor* ‘upał’ SCiesz 108; *gorączka* ‘upał’ SGP PAN 5/511; *gorkość* ‘upał, skwar’, ale i ‘pora dnia – południe’ SGŚ Wyd 10/169, por. też *gorki* ‘gorący’, *gorko* ‘gorąco, upalnie’ SCiesz 108, Karł SGP 2/106. Na podobieństwie brzmieniowym do pierwszych sylab słowa *gorąco* oparte są nazwy funkcjonujące w języku dziecięcym: *gagany* ‘gorący’ SGŚ Wyd 10/3, *hy* ‘gorący, gorąco’ Szym SDom 2/325.

W głębokim etymologicznym związku z *gorącem* pozostaje **żar**: kasz. *żár* ‘spiekota, gorąco, żar’ Sych SGKasz 6/276, związany z innoślōwiańskimi nazwami: czes. *žár*

‘wielkie gorąco, upał’, ‘ogień, pożar, płomień’ i *žarit* ‘palić, wypalać’; ros. *žar* ‘wielkie gorąco’, ‘żarzące się węgle w piecu’ i *žarit* ‘smażyć, piec, palić, prażyć; wypalać, suszyć’ Bor SE 751, 752.

Również w derywowanych formach zostały utrwalone podstawowe cechy gorąca – intensywność i dokuczliwość: *gorliwy* to ‘wykazujący dużo zapału i wytrwałości’, *zagorzały* ‘bardzo mocno trwający przy swoim zdaniu, żarliwy’ SWJP Dun; *gorącować się* czyli ‘zapalać się, unosić się’ Karł SGP 2/105.

Podobnie połączenia wyrazowe ujawniają postrzeganie G. jako intensywnego: *wielki skwar*; uciążliwego oraz negatywnie wartościowanego: *straszna, męcząca spiekota*; *pracować w spiekocie*; *przetrzeć najgorszą spiekotę* PSWP Zgół; *bezlitosny, nieznośny, okropny, dokuczliwy skwar*; *skwar dokucza, daje się we znaki, pali, piecze, wisi w powietrzu, wlewa się przez otwarte okno* PSWP Zgół, także poprzez powiązanie z wyobrażeniem piekła: *piekielny skwar* PSWP Zgół.

W rozszerzeniach metaforycznych gorąco jest wiązane z gwałtownością i zapalczywością; żarliwością i zapałem, także z silnymi, zwykle pozytywnymi emocjami: miłością, namiętnością, serdecznością, zaangażowaniem InSJP Bań.

W pieśniach miłosnych chłopiec *robi* dziewczynie *gorączkę* (czyli pozbawia ją dziewictwa): *wziął ci ją za rączkę, poprowadził przez łączkę do zimnego źródła. Nie dał jej pokoju, aż jej zrobił gorączkę* K 40 MazP 513.

Synonimami gorąca są: *upał, skwar, spiekota* i *žar*, w gwarach funkcjonują także nazwy *pieklężna, sparnia, spár, par, praga, prac* oraz mające szersze znaczenia *śreżoga, drgawa*, zob. rodzaje gorąca. W tych nazwach (oraz w formach pochodnych) utrzymało się postrzeganie G. jako czegoś przykrego dla człowieka: por. *doskwierać* ‘dawać się we znaki’, ‘dokuczać, dolegać, męczyć’, skwierczeć ‘kwilić, krzyczeć żałośnie (o ptakach)’, w gwarach też ‘piszczec, płakać; dopominać się o coś natrętnie’ Bor SE 556, Brüc SE 498, *skwirny* ‘dokuczliwy’ Karł SGP 5/167, *skweres* ‘kłopot, bieda’ Karł SGP 5/166; por. paralelny rozwój semantyczny przeszedł czasownik *dopiekać* – od ‘przygrzewać mocno’ do ‘dokuczać komuś’ SJP Szym.

✚ Gorąco jako upał współwystępuje powszechnie z suchością, suszą (brakiem deszczu) Bich Przep 125. W zamówieniu na *suchy las* i *gorący kamień* posyła się chorobę 14Ba.

W pisanej poezji chłopskiej G. lato kojarzone jest z białą obłoków i błękitem 40, 42, podob. Poc Poez 232.

To, co gorące współwystępuje z tym, co ostre – co sprawia ból: *Ciernie kolące, gorące kamienie* i *ogień* są karą dla grzesznej duszy 13A, B; podobnie: *Ostry jak siekiera, gorący jak ogień* NKPP ostry 5.

G. to objaw choroby: *gorączka* ‘wyższa od normalnej temperatura ciała, występująca w wielu chorobach’ InSJP Bań; por. nazwy chorób *zimnica gorąca, gorąca febra, gorąca niemoc* SPXVI 8/20; człowiek cierpiący z powodu choroby świętego Antoniego (padaczki) podczas ataku *gorący się robi* TN Krasieczyn 1985.

W pisanej poezji chłopskiej *spiekocie* towarzyszy *znój*, którego doświadcza ciężko pracujący rolnik 34: *Pracą bądź Panie błogostawiony, znojem i trudem, potem wylanym, pragnieniem, spiekotą bądź sławiony, i gdy pług trzyma rolnik zgarbiony* Niew Prow 186.

↔ Przeciwnościami G. są: → c h ł ó d 15, → z i m n o. G. i zimno występują jako dwie skrajności, których doświadczenie jest przykre, męczące dla człowieka (i jako takie są wartościowane negatywnie) 12, 20, 22, dlatego panna zalotnikowi, którego nie chce, daje w podarunku *zimna i gorącki* 17. Młodej dziewczynie jest *zimno i gorąco*, czuje się nieszczęśliwa 22. W przysł. *Kto się na gorącym sparzył, ten na zimne dmucha* NKPP parzyć 6. *Serce gorące* jest przeciwstawiane zimnym pieniądzom: *Lepsze serce gorące niż pieniążków tysiące* NKPP serce 37.

Na opozycję gorąco – zimno nakładają się opozycje: m ł o d y – s t a r y: *Młody gorący, a stary zimny* NKPP młody 34, por. ironiczny fraz. *Coś jest takie gorące jak u staroego kawalera serce* NKPP gorący 5; oraz męski – żeński: w opowieści wierzeniowej małżeństwo zostało ukarane wielkim gorącem i zimnem, dwiema skrajnościami, z których każda jest karą Wiśła 1896/56; w opowiadaniu o *Żelaznej Ręce*, która ukazywała się w nocy i dusiła dzieci, w zależności od tego, czy dusiła chłopca czy dziewczynę, była gorąca lub lodowato zimna Sim Fol 167.

Współistniejącą opozycją jest także opozycja: b l i s k o – d a l e k o: w zabawie polegającej na szukaniu schowanego przedmiotu (znanego osobie szukającej) gracze starają się naprowadzić szukającego do kryjówki, udzielając mu wskazówek słowami *ciepło* lub *zimno* i w ten sposób sygnalizują, czy porusza się we właściwym kierunku, czy też oddala się od miejsca, w którym przedmiot schowano. Gdy szukający jest już bardzo blisko schowanego przedmiotu, wówczas pozostali wołają *Gorąco, gorąco!*, sygnalizując, że znalazł miejsce ukrycia Mich Trad 123, Karł SJP 6/384.

Gorąco dnia (jako dokuczliwe) pozostaje w opozycji do chłodu nocy 28c, który przynosi wytchnienie, por. też: *Ciej gorąc w kól, bôczë, żebës chłodny bël* NKPP gorąco 8.

Gorąco jest skontrastowane z mrozem i śniegiem: w pieśni nabożnej *skry gorące z nieba* ogrzewają zimną wodę, w której Herod chce *umrozić* św. Dorotę 27; śnieg, który pojawia się w pewnym miejscu w czasie *upalnej gorączki* jest odbierany jako znak Bożej woli, że w tym miejscu należy postawić kościół 37A. G. i zimno są łączone w „formułach niemożliwości”, np. w żartobliwym życzeniu *Niech cię zimny śnieg spali na gorącym lodzie* NKPP śnieg 1a, war.: K 3 Kuj 52; także w wyrażeniach opartych na paradoksach, typu: *Zimne ręce, gorąca miłość/gorące serce* NKPP ręka 132.

Samo istnienie opozycji: gorąco – zimno jest wartościowane pozytywnie, a jej zacieranie i brak – albo negatywnie, np. *Ani gorący, ani zimny* (= niewyrzasty) NKPP gorący 1, albo pozytywnie, por. *Ni zimno, ni gorko, tak prowie, Barborko!* (= w sam raz) NKPP Barbara 4. Temperatura pośrednia (ani zbyt wysoka, ani zbyt niska) jest akceptowana, jeśli dotyczy doznań fizykalnych, somatycznych, natomiast gdy odnosi się do płaszczyzny moralnej, jest zdecydowanie odrzucana.

⚡ G. dotyczy stanu obiektywnego, lecz także odnosi się do subiektywnego odczucia doświadczanego przez człowieka. *Skwar* czyli bardzo wysoka i uciążliwa temperatura powietrza przy jego małej wilgotności związany jest z czasownikami *skwarzyć, skwierczeć*, nazywanymi odgłos, jaki wydaje mięso lub tłuszcz w trakcie przypiekania na ogniu, por. *skwarki* ‘wysmażone kawałki słoniny’, *skwarny dzień* ‘upalny’, ros. *škvárit* ‘prażyć, smażyć, topić’, czes. *škvařit* ‘topić, przetapiać’, ukr. *škvarčaty* ‘skwierczeć (na ogniu)’ Bor SE 556.

Upał definiowany podobnie jak *skwar*, por. *upât* ‘upał, skwar’ Sych SGKasz 6/22. *Upał* etymologicznie pochodzi od palenia: *upał był nieznośny, zdawało się, że żywy ogień pada z nieba na ziemię* K 14 Poz 35.

Spiekota ‘sucha, upalna, bez deszczu pogoda’, ‘upał połączony z brakiem wilgotności powietrza’; *spieka* Bart PANLub 3/432, *spiek* ‘upał’ Karł SGP 5/197 są związane z *pieczeniem, piecem*. *Spiekły* to ‘wysuszony przez upał, spieczony’, np. *spiekłe pagórki, pola, tereny; spiekłe usta, wargi*.

W gwarach funkcjonują także nazwy *pieklężna, sparnia, spár, par, prac, praga* oraz *śreżoga* i *drgawa*.

Kaszubskie *pieklężna* w znaczeniu ‘upał, skwar, żar’ Sych SGKasz 7/257 – w nazwie wykspionowany został związek z *pieczeniem*.

Sparnia to gorąco, któremu towarzyszy odczucie dusznego powietrza (o wysokiej wilgotności) Karł SGP 5/193; *spár* ‘upał’ Karł SGP 5/193, *děšni spár* ‘duszny upał’ Sych SGKasz 1/208, *sparni* ‘upalny’ Sych SGKasz 5/130; *par* ‘gorące, duszne powietrze’ Karł SGP 4/35, Kuc Młp 35, *rozpar* ‘parność’ Kuc Młp 35 – wszystkie te nazwy eksponują uciążliwość wynikającą z wysokiej temperatury wilgotnego powietrza.

Prac ‘o wielkim upale’ Sych SGKasz 4/159; ma związek z gwarową formą *praga* ‘upał’ Karł SGP 4/337, Sych SGKasz 4/159, por. *pragnienie* ‘to, że chce nam się pić’, *prażyć* ‘palić, piec’, pierwotnie związanym z odgłosem trzaskania, pękania (por. litew. *spragėti* ‘pękać z trzaskiem od gorąca lub zimna, trzeszczeć’ Bor SE 479, 481) i z usychaniem; powodowaniem, że coś schnie i pęka, por. czes. *pražit* ‘wysuszać przez przypiekanie’, głuź. *prahnyć* ‘wyschnąć’ Bor SE 479, 481.

Śreżoga, śreżoga to m.in. ‘gorąco, upał’ Pelc Reg 188, zaś *drgawa* ‘upał’ jest związana ze złudzeniem drgania powietrza, spowodowanym bardzo wysoką temperaturą SGP PAN 6/296.

○ G. jest intensywne: *upały nie lada* Bich Przep 59; *niebo skwarem gorze* Bich Przep 76, podob. Bich Przep 10, 24, 42, 69, ale jednocześnie stopniowane, charakteryzuje się różnym poziomem intensywności. Najwyższy stopień jest wartościowany negatywnie: *gorąco jak wielkie nieszczęście, gorąco kiej pies* NKPP gorąco 5, 6. Poziom subiektywnego odczucia gorąca jest odnoszony do zjawisk (ogień, słońce) i miejsc, które są gorące w sposób stały, przyrodzony: *gorąco jak w łaźni/piecu/piekle* NKPP gorąco 2, 3, 4; *gorący jak jaglana kasza/wár (ukrop)*. NKPP gorący 2, 3, war.: Łęga Malb 220. Silny skwar jest wprost przyrównywany do ognia: *Było to w same żniwa i w dzień tak skwarny, że się człowiekowi zdawało, jakoby żywy ogień z nieba leciał* K 15 Poz 264.

G. postrzegane jest jako męczące, dokuczliwe 11, 19, przykre dla człowieka: *Tu gorąco, tam boląco* NKPP gorąco 10; utrudnia pracę tym, którzy pracują w spiekocie i znoju. W balladach dokucza grzesznej pannie, którą szatan porywa do piekła 31; w pieśniach pogrzebowych od czyścowego *upału* cierpią *dusze pokutne* 16, Bart PANLub 2/696. G. bywa trudne do przetrwania: por. fraz. *nieznośny upał, nie do zniesienia, nie do wytrzymania*, por. także powiedzenie parodiujące *Credo*, stanowiące komentarz do czynności nie w porę: *Wstąpił do piekieł, po drodze mu było, tam nie zabawił, bo gorąco było* NKPP piekło 28b. Ponieważ G. jest uciążliwe, bywa wymówką dla leniwych: *Rano rosa, w południe gorąco, w wieczór komary kásają* NKPP rosa 2.

G. uważa się za niebezpieczne, odstrasżające: *Nie wtykaj palca w gorącą kaszę* NKPP palec 23; *Kto się na gorącym sparzy, ten na zimne dmucha* NKPP gorąco 9, parzyć 6; *Tylko młyńskie kamienie i gorące żelazo są od złodzieja bezpieczne* NKPP złodziej 80. O kimś, kto działa nadmiernie ostrożnie, chce coś zrobić, ale jednocześnie obawia się, mówią: *Chodzi jak kot koło gorącej kaszy* NKPP chodzić 25. Jeśli mówimy, że gdzieś jest gorąco lub robi się gorąco, to jest tam niebezpiecznie lub atmosfera jest napięta InSJP Bań; w zabawie w „ślepa babkę” osoba z zawiązanymi oczyma ma za zadanie schwytać pozostałych – gdy zagraża jej jakieś niebezpieczeństwo, np.: uderzenie o drzewo lub sprzęt czy mebel, wówczas dzieci wołają: *Gorąco!* żeby ją ostrzec Mich Trad 74. Nieprzyjemne wrażenie powodowane zetknięciem się z czymś bardzo gorącym powoduje nagłą, pospieszną ucieczkę, por. znaczenia przenośne: *ktoś jest gorko kąpany* SGŚ Wyd 10/169, war.: *w gorącej wodzie kąpany* ‘porywczy, zapalczywy, impulsywny, postępuje bez namysłu’ powsz. Według dawnego poglądu medycznego człowieka o takiej naturze nie należy karmić ostrymi potrawami ani kąpać w gorącej wodzie, zob. ochrona przed gorącem.

G. jako cecha rzeczy jest postrzegane jako ulotne, krótkotrwałe: *Kuj żelazo, póki gorące* NKPP żelazo 3; war.: Łęga Malb 221; podob.: *Żelazo kuć trzeba, póki gorące, i prędko odbywać rzeczy bolące* NKPP żelazo 3b. Jeśli coś jest opisywane czy opowiadane *na gorąco*, to znaczy, że relacja odbywa się „na bieżąco”, „na świeżo” InSJP Bań. We fraz. G. jest związane z działaniem pospiesznym, prędkim: *szyć gorącą igłą* NKPP szyć 10 mówi się o sytuacji, gdy ktoś wykonuje coś niedbale, niedokładnie, w pośpiechu, bo tego, co gorące, nie da się długo utrzymać w ręku. *Gorączkowym* określamy działanie pospieszne, pełne podniecenia lub niepokoju InSJP Bań. O ulotności G. mówi także przysł.: *Początki gorące rzadko końca dotrwiają* NKPP początek 13a; por. też *słomiany zapal* s SFr.

☐ ☒ G. ma moc sprawczą: *skwar oczy zalewa* Dyg Kat 117. W podaniach podczas *wielkiej spiekoty*, w *żarze słonecznym* nawet kamienie topniały 37A. Niszcząca siła G. w pieśniach ma znaczenie symboliczne: wianek młodej blednie od *śrezogi* [= upału], a ona od ciężkiej pracy K 18 Kiel 103.

Intensywne G. (przy jednoczesnym braku wiatru) wywołuje wrażenie drgania, *grania* powietrza: *drgawa* ‘upał’ SGP PAN 6/296; *biodro graje* [powietrze gra] Sych SGKasz 4/159. Zjawisko to bywa także określane jako *śrezoga* czyli ‘drgające powietrze w czasie upalnych dni’ także ‘gorąco, upał’ oraz ‘delikatna, błękitna mgła’ Pelc Reg 188, por. *smrezoga* albo *rżezoga*, tj. ‘lekka, biała a rzadka mgła, występująca w lecie podczas pogodnego nieba na górach i lasach, zapowiedź długich upałów’ ZWAK 1882/199.

Wedle ludowych przekonań z *gorącości się bierze babie lato* Kup Pol 129, por. Wojew Opocz 47.

G. powoduje, że człowiek odczuwa pragnienie, poci się powsz. Pragnienie dokuca św. Piotrowi, który wędruje z Panem Jezusem *wśród niezmiernej spiekoty* 33, także podróżującej w *skwarze okrutnym* królowej Jadwidze 34.

Wedle wierzeń w upalne południe pojawia się *południca*, która ludziom śpiącym lub pracującym w polu *na skwarze południa* może spowodować *zbiecie rąk i nóg* Mosz Kul 2/696 albo porażenie słoneczne Fisch Lud 159.

● Przed G. ludzie próbują uciec, *schronić się (w cień), szukają schronienia przed skwarem* powsz. *Cienia i chłodu* szukają panny, którym gorąco doskwiera 15; dziewczyna z chłopcem kryją się przed *gorącym słońcem* w dolinie 19; matka radzi córce *na gorąco* (na ostudzenie emocji, namiętności) *sklanke (zimnej) wody* 22.

Panowało przekonanie, że aby dziecko nie miało gwałtownego charakteru, wody do kąpieli nie należy gotować do wrzenia, bo byłoby *niecierzpliwe*, tj. w *gorącej wodzie kąpane* Dwor WMaz 26–27.

Aby przeciwdziałać straszemu gorącu wołano: *Bijmy ziemię, to będzie zaro wiatr i już nie będzie gorąco* Etnl 1989 Biłg 130. Aby zaradzić wielkiemu gorącu, przemawiają w Tarnowskim zachęcająco, obiecując wiatrowi pannę: *Powiewaj, wietrzyku, powiewaj, damy ci Anusię* K 48 Ta-Rz 260.

Wedle przekazów wierzeniowych z Podhala, tamtejsi mieszkańcy, dręczeni wielkimi upałami, mogli zapobiec *spiece i zgorzeniu* jedynie nosząc pod językiem *ścierwo ze smoka*, które *zimnem swoim przytępia gorąco promieni słonecznych* Baz Tat 102, por. MAAE 1904/37. Wierzono, że ludzie zamieszkujący krańce świata mają ogromne stopy i gdy jest bardzo gorąco, przewracają się na ziemię i stopami nakrywają głowy przed słońcem Byst Etn 157.

▲ Fraz. *gorąco jak w łaźni* s SFr, w *piecu* NKPP gorąco 3, w *czyścicu* (gdzie dusza po śmierci cierpi *cyscowe upały*) 16, Bart PANLub 2/696, przez *czyścicowe upalenia* przechodzi dusza TN Lubcze 1978, w *piekle* powsz., fraz. *piekielne gorąco, piekło gorące* s SFr. Pan Jezus posyła czarta, żeby zabrał złą macochę *do piekła gorącego* 29; *Panna Maryja* pociesza duszę płaczącą, żeby się nie bała *piekła gorącego* K 26 Maz 79, war.: K 24 Maz 142, a św. Onufry ratuje dusze *z piekła gorącego* K 17 Lub 15.

∞ Gorąco jest w porze letniej powsz. – por. połączenia wyrazowe: *skwar letni, lipcowy; letnia, lipcowa, sierpniowa spiekota* PSWP Zgół; jest dokuczliwe zwłaszcza podczas żniw i sianokosów powsz. G. jest w południe NKPP rosa 2, por. *skwar południa* PSWP Zgół; w poezji chłopskiej: *południe upałem chlusta* Poc Poez 180; *upalne południe* chodzi po obłokach *jak po białej łące* Poc Poez 232.

Ze względu na porę występowania i rodzaj upałów, wyróżnia się *chłopskie lato* ‘upały letnie, kanikułę’ Sych SGKasz 2/337 oraz *babie/babskie lato* (występujące we wrześniu), które *z gorącości się bierze* Kup Pol 126, 129, por. Wojew Opocz 47.

● Poza →ogniem i →słońcem, które wyznaczają maksymalne natężenie G., wskazywane są w szczególności niektóre potrawy: *gorący jak jaglana kasza* NKPP gorący 2; wrzątek: *gorący jak wór* (ukrop) NKPP gorący 3, war.: Łęga Malb 220. W modlitewkach i zamówieniach przez *kamienie gorące* przejść musi dusza pokutująca 13A, B; na *gorące kamienie* zarzeka się uroki 14A, wysyła choroby (*różę, febrę*) 14B. Diabelskie pieniądze stawały się tak gorące, że wywoływały pożar ŁSE 1965/80.

W użyciach metaforycznych funkcjonują: *gorące łzy, gorąca krew* ‘porywczosć, namiętność’, *gorące serce* ‘uczuciowość’, *gorące pocałunki* ‘namiętne’, *gorący uścisk* ‘serdeczny’, *gorące słowa, pragnienia, prośby, podziękowania, modlitwy*; *gorąca miłość* ‘wielka’, *gorący umysł* ‘o człowieku porywczym, popędliwym’ s SFr; por. przysł. *Gorące rozumy do zamieszania, nie do rządu* NKPP rozum 20, *Gorący pomiesza, nie pomoże* NKPP gorący 4; *Kto na gorąco łapie, ten na zimno puszcza* NKPP parzyć 6c.

● G. jest chłopcu z powodu namiętności 25; G. jest pannom, które *goni chmiel* [=mężczyzna] 15; ciężko pracującym (źniwiarzom) *powsz.* oraz żołnierzom/partyzantom, którzy ofiarnie znoszą trudy spiekoty 18. Wedle wierzeń G. dokucza duszom pokutującym 16 i grzesznej pannie, którą szatan porwał do piekła 31. Metaforycznie *gorąco* (kogoś) *chwyciło*, gdy ktoś spocił się z emocji *sgś* Wyd 10/167; *gorąco* robi się temu, kto jest winny i został przyłapany *na gorącym uczynku* NKPP uczynek 3.

♣ Okłady z gorącej wody z łopianem stosowano na opuchliznę *Łęga Świec* 140. Okłady z gorącego żytniego chleba stosowano, aby prędkiej zginęły guzy *Peł Dem* 176. Na bóle macicy robiono okłady z gorącego owsa lub piasku *Łęga Malb* 137; aby przyspieszyć poród, położnicę okładano butelkami z gorącą wodą *Dwor WMaz* 24. Opuchnięcie od ukąszenia pszczoły okładano gorącymi kartoflami *Łęga Malb* 137. Odmrożenia nacierano gorącym piwem *Łęga Malb* 137. Gorącą wodą płukano usta przy bólu zębów *ZWAK* 1890/199. Gorącym napojem z jagód jałowcowych leczono *zółty* u koni *Łęga Świec* 141. Aby pozbyć się zimnicy (febry), należało leżeć na słonecznym skwarze, bo „słońce zimno wyciąga” *K 7 Krak* 163.

Gorącą wodę wykorzystywano w różnych czynnościach gospodarskich. Przykładowo – drzewo na płoży do sań przed wyginaniem moczono w gorącej wodzie lub podgrzewano nad ogniem (by zwiększyć jego elastyczność) *Kutrz Kurp* 3/65; w plecionkarstwie na gorąco wygina się pałaki, z których wykonuje się szkielet (kładacę na blasze kuchennej lub trzymając nad ogniem) *Kutrz Kurp* 2/251.

● Wierzono, że przy gorących promieniach słońca pojawiają się *przypołudnice* – wysokie kobiety w białych płachtach *Byst Dz* 1/290, *południce*, które latają nad polami i kręcą powietrzne młynki jak wrzeciona *Kot Podg* 54, podob. *Dek Sier* 138; *Jak sům gorunczki*, robi się wir powietrzny *SGP PAN* 5/511; w letnie gorące dni *topielec* wychodzi grzać się na słońcu *Peł Dem* 87.

W pieśniach miłosnych w gorącym słońcu (w lecie) dziewczyna *pasie wołki/gąski*, chłopiec przyjeżdża *na bronnym koniku*, panna czeka na zalotników 18, →słońce.

♠ O nastaniu gorącego lata wnioskowano z obserwacji pogody w określone dni – jeśli będzie deszcz w dniu św. Marka (24 III), w maju spadnie śnieg to *lato dobrze wyparzy* 5; po strasznej zimie, poprzedzających wiosnę roztopach i nagłych powodziach spodziewano się skwarne lata *Or L* 1926/154.

Lato będzie *suche i upalne*, jeśli: styczeń jest łagodny *Bich Przep* 135; luty – *stały* 3b, zimny i suchy 3b, war.: *Bich Przep* 147, grudzień *suchy i mroźny* 4, zima *tęga* NKPP zima 12d, *ZWAK* 1890/133, *ZWAK* 1882/181, wilgotna *Bich Przep* 122. Czerwiec *może być upalny*, jeśli w kwietniu *wieje halny* *Bich Przep* 35, lipiec będzie upalny, jeśli czerwiec deszczowy *Bich Przep* 59; lipiec/sierpień będzie gorący, jeśli styczeń mroźny lub luty *zimny i suchy* 3; *kiedy w sierpniu świerszcze grają, upał nam zapowiadają* *Bich Przep* 80.

Jak po Benedykcie (21 III) ciepło, to i w lecie będzie piekło NKPP *Benedykt św.* 2; *Ze świętą Małgorzatą (10 VI) upał przybiera, kanikułę otwiera* NKPP *Małgorzata św.* 13.

Upalne lato zapowiadało się, jeśli pierwsze wiosenne grzmoty były z południa: grzmoty z zachodu wróżyły mokry rok, z południa upalne lato *Gaj Rozw* 134. Upały w lecie zapowiadają kury grzebiące w ziemi lub w prochu *ZWAK* 1881/146; bocian,

który lata nisko ^{Wisła 1898/166}. Z obserwacji pajaków przędzących w kolejne dni po nowiu księżyca wnioskowano o pogodzie – im obszerniejsze siatki robiły, tym większych upałów w lecie, a mrozów w zimie w odpowiednich dniach po kwadrze spodziewać się należy ^{ZWAK 1882/191}. Małopolanie z okolic Mielca wnioskowali o nastaniu upału, obserwując księżyc – mawiali: *Z kobieli piecze, z rozka ciecze*, co oznaczało, że jeśli księżyc jest zwrócony do obserwujących *kobiela* (wypukłością), to będzie upał, jeżeli rogiem – deszcz ^{Mosz Kul 2/55}, →księżyc ^{SSiSL 1/1}.

Na zasadzie kontrastu G. traktowano jako zapowiedź z i m n a , c h ł o d u: spiekota w dniu św. Marka (24 III) ^{6a}; w marcu ^{6b} zapowiada przedłużające się zimno. *Gdy maj skwarem ziejie, to w lipcu poleje* ^{Bich Przep 44}; *upały kwietniowe wróżą chłody majowe* ^{Bich Przep 33}. Upały lipcowe są zapowiedzią mrozu w grudniu/styczniu ⁸; *skwar* na początku sierpnia zapowiada *długą, mroźną, śnieżną, ciężką* zimę ⁷.

G. jest odczytywane jako zapowiedź b u r z y: *Słońce mocno przypieka – burza niedaleka* ¹⁰, →burza.

Z G. w lipcu lub w sierpniu wnioskowano o pogodzie na najbliższe miesiące: *Lipcowe upały – wrzesień doskonały* ⁹. Z drugiej strony: *Kiedy w sierpniu brak upałów, jesień zbliża się pomału* ^{Bich Przep 80}; *Czego sierpień nie dogrzeje, to we wrześniu nie dojrzeje* ^{Bich Przep 79}.

Z G. wnioskowano o pogodzie: jeżeli w lecie upał piecze, będzie deszcz ^{K 46 Ka-S 490}.

≈ W przysłowiu G. występuje wymiennie z m ł o d o ś c i ą, np.: *Młody chłopiec i gorąca woda zawsze się zda* ^{NKPP chłopiec 28}.

G. i zimno występują wymiennie jako dokuczliwe, przykre w odczuciu ^{12, 20, 22}. W pieśniach zalotnych panna daje zalotnikowi, którego nie chce, *zimna i gorącki w podarunku* ¹⁷. Niekiedy wraz z G. i zimnem (jako odczuciami nieprzyjemnymi) są zestawiane głód, utrapienie ^{Krzyż WiM 2/138}, czy też słota: *w słocie, deszczu i słonecznej spiekocie maszeruje polska piechota* ²⁸. W pieśni weselnej wianka panny młodej *nie przemoczą deszcze, nie zsuszą słońca upały, ni wiatr rozwieje zuchwały* ^{Goł Lud 73}.

✠ G. jest utożsamiane z n a m i ę t n o ś c i ą ^{22, 25, K 40 MazP 513} i m ł o d o ś c i ą ^{22, 25, 38}. Symbolizuje zaangażowanie emocjonalne i uczuciowe, por. fraz. *gorąca miłość, gorące pocałunki, gorące serce* itp.; symbolizuje zapał i silne zaangażowanie w jakąś sprawę, por. fraz. *gorący patriotą, wielbiciel, zwolennik*.

G. jest kojarzone z tęsknotą: *ptaszyna mdleje od upału* – chłopiec nie może znieść udręki rozłąki ²¹. Z powodu intensywności i przykrych odczuć G. jest związane z bólem ^{NKPP gorąco 10}, kojarzone z niebezpieczeństwem, okrucieństwem ³⁴; oraz pokutą i karą ^{13A, B, 16, 26, 31}.

DOKUMENTACJA

ZAGADKI

1 – *Niegorące, a pieczące.* (Pokrzywa) Folf Zag 229.

PRZYSŁOWIA

2 – *Gorąco kości nie łomie.* NKPP gorąco 7, war.: *Skwar kości . . .* NKPP kość 2c.

PRZEPOWIEDNIE POGODY

3 – **Lipiec/sierpień będzie gorący, jeśli styczeń mroźny/luty stały (zimny i suchy).**

a. *Styczeń mrozi, lipiec skwarem grozi.* NKPP styczeń 25; war.: *Po styczniu jasnym i białym w lecie będą upały.* NKPP styczeń 25.

b. *Luty stały – latem upały.* NKPP luty 22, podob.: *Gdy luty zimny i suchy, sierpień będzie gorący.* NKPP luty 22, Bich Przysł 147.

4 – **Lato będzie suche i upalne, jeśli grudzień suchy i mroźny.**

Jeżeli cały grudzień jest suchy i mroźny, to całe lato będzie suche i upalne. NKPP grudzień 14, war.: Bich Przysł 125.

5 – *Jeśli się w maju śnieg zdarzy, to lato dobrze wyparzy.* Bich Przep 87; war.: *Jak śnieg upadnie w maju, to lato dobrze wyporzy naju.* Sob Stoi 168, 173.

6 – **Spiekota w dniu św. Marka [24 III] / w marcu zapowiada przedłużające się zimno.**

a. *Gdy Marek [24 III] przypieka, człek na ziąb jeszcze ponarzeka.* Bich Przysł 31, 42; war.: *Jak słońce Marka przypiko, cłek jesce na ziumb ponorzyko.* Sob Stoi 173; podob.: *Kiedy Marek skwarem zieje, w maju kozuch nie dogrzeje.* Bich Przysł 42.

b. *Co marzec wypieczę, to kwiecień wysięczę.* Bich Przysł 24.

7 – **Skwar na początku sierpnia zapowiada długą/mroźną/śnieżną/ciężką zimę.**

Gdy z początku sierpnia skwar trzyma, zwykle bywa długa i śnieżna zima. NKPP sierpień 15; war.: . . . *spieka wszędzie, tedy długa zima będzie.* NKPP sierpień 15; *Gdy z początku sierpnia panują upały, to w zimie długo trzyma kozuch biały.* NKPP sierpień 15; . . . *w pierwszym tygodniu sierpnia pogoda stała, będzie zima długo biała.* NKPP sierpień 15, Bich Przep 123.

8 – **Upały lipcowe są zapowiedzią mrozu w grudniu/styczniu.**

Upały lipcowe wróżą mrozy styczniowe. NKPP lipiec 10, war.: Bich Przep 114.

9 – **Lipcowe upały – wrzesień doskonały.** NKPP lipiec 8, war.: Bich Przep 114.

10 – **Słońce mocno przypieka – burza niedaleka.** Bich Przep 9, war.: Nec Pur 152, K 10 Poz 372, Sych SGKasz 7/257.

MODLITEWKI

11 – **Przez tarki kolące, przez ogień gorący Pana Jezusa na mękę wodzoneo.**

W piątek rano zimno było, Pana Jezusa na mąki brały. Wzieni-ć Go sami zdrajcy. Prowadzili-ć Go bez tarnie, bez ogień gorący. Kot Zn 293; war.: *W Wielki Piątek zimno było, jak Pana Jezusa na mękę wodzoneo. Wodzoneo Go przez tarki kolące, przez ogień gorący.* Kot Zn 484, podob.: Kot Zn 413.

12 – **Anieli Go [Pana Jezusa] pytają: Co Ci jest, Panie Jezu? Czy Ci zimno? Czy Ci gorąco? Czy Ci jest jaki trud?** [Pan Jezus odpowiada aniołom]: *Ni mi zimno, ni mi gorąco, ni mi nie jest żaden trud. Tylko się dał ukrzyżować za chrześcijański lud.* Kot Zn 87; podob.: *Pan Jezus się schodził po górach, po dołach. . . Święty Piotr się Go pytał: Czy Ci zimno? Czy Ci gorąco? Pode mną grób, nade mną Bóg. Przyszłoby Ci trzech aniołów z nieba, jakby Ci była wielka potrzeba.* Kot Zn 418, war.: Święt Nadr 254.

13 A – Dusza, która ojca, matkę pobić chciała, za karę musi przejść przez ściernie i gorące kamienie / ogień gorący.

a. Wyszła duszyczka z ciała – nie widzą, gdzie się podziała. Siedzi ona na lewicy, łamie ręce, bardzo krzyczy. A czemu ty, duszyczko, płaczesz? Bom się na matkę zamierzyła. Gorsze moje zamierzenie, niżli czyje uderzenie. Wiedźcież mnie na ogień gorący, zeby ze mnie tak krew kapiała, jak mojej matki łzy kapąły. Kot Zn 472.

b. Jedna [dusza] się nie radowała, bo ojca, matkę pobić miała. Ale nie pobiła, bo dopiero zamysłała. Nie przepuszczę ja ci tego! Póki nie przejdiesz przez ściernie, gorące kamienie. Kot Zn 486; war.: Grzechu nie odpuszcze [duszy, która chciała zbić rodziców], az pochodzi po ogniu gorącym, po ścierniu kołącym. Kot Zn 310, podob.: Kot Zn 77, 90, 452.

c. Duszyczki się zradowały; jedna nierada była, która ojca, matkę biła. . . . Przyjacielu, ja ci się nie boję! Idź po górach, po gorących, po tarninach, po kołących. . . . Kot Zn 122; podob.: . . . idź po górach, po gorących, po tarninach, po kołących. . . . Przynieś to, co z krzyża kapąło; to moja obrona z twardego kamienia. Kot Zn 62.

13 B – Pan Jezus / Najświętsza Panienka nie odpuści tym, co postecków nie poszczają, a przed ranną mszą jadają / krzywo przysięgają, jeśli nie pójdą po cierniu kołącym, po kamieniu gorącym / przez ogień gorące i życie palące.

a. Spotkała się z nią [grzeszną duszą] Maryja. Gdzie ty idziesz, leluja? Do tych ludzi, co postecków nie poszczają, a przed ranną mszą jadają. Odpowiedział im Pan Jezus, odpuścić nie obiecał, aże pójdą przez ogień gorące i przez życie palące. Kot Zn 88, podob.: Kot Zn 472.

b. Ja pójdę we drzwi, Pan Jezus na mnie wejrzy. Najświętsza Panienka siedzi za stolikiem, przed nią złoty kielich stoi. Kto te kielichy pijać będzie, będzie się Bogu ofiarować. Najświętsza Panienka poszła do Ogrójca, napadła [zastała] świętego Jana. „O Janie! O mój Janie! Nadałeś mi smutku i żałości! A ten smutek przysięgać będzie, na wiek wieków z nami będzie”. – „Najświętsza Panienko, gdzie idziesz?” – „Do tych, co rano śniadają, co krzywo przysięgają”. – „Najświętsza Panienko, odpuść im” – „Nie odpuszczę, aż pójdą po cierniu kołącym, po kamieniu gorącym”. K 22 Łęcz 178.

c. Niebiosy się otworzyły. . . . Wszystkie dusze rade były, tylko jedna nierada była, co w piątce śniadała, w niedziele przede mszą obiad pocynała. Ale ji to som Pan Jezus nie odpuści! Póki nie pochodzi po piekle, po ogniu, po gorącym kamieniu. Kot Zn 72, podob.: Kot Zn 80, 85.

d. Wstańcie wszyscy trzech! Jeden pójdzie za tymi ludźmi, którzy piątku nie poszczą, niedziele nie czczą. Ja im tego nie odpuszczę, jeżeli nie pójdą po cierniu, po ścierniu, po głogu, po gorącym kamieniu. Kot Zn 70, podob.: Kot Zn 114.

ZAMÓWIENIA

14 A – Uroki zarzeka się na ogień gorący, na kamienie gorące.

Uroki! Urocyska! . . . Zamowiom! . . . Zarzykom! Na ogień gorący, na kamienie gorące, na ludzkie ślipie! Kot Zn 246.

14 B – Choroby (różę, febrę) wysyła się na suchy las, na gorący kamień / na wody zimne, na pieruny gorące.

a. [Zakłęcie od róży, gościa, łuszczycy, postrzału, zastrzału, przestracchu] Róża nie róża, nie z czego się wzieno, nie z czego się podziej. Czy z wiatru bujnego, czy słonka jasnego – żeby nie szczykało, żeby się nie odnawiało! Szczężnij, zgiń, idź na suchy las, na gorący kamień, gdzie słonko nie dochodzi, gdzie wiatr nie dowieje! Pęk Biłg 234.

b. [Chory na febrę (zimnicę) przychodzi do mądrej, która zażegna chorobę:]

W imię Ojca i Syna i Ducha św.! Nie męcz, nie dręcz, nie trzęś, nie ograżaj, idź na lasy, na bory, na wody na zimne, na pieruny na gorące, z pomocą Boską, z Matką Boską, ze wszystkimi świętymi i z Aniołami Bożemi! K 15 Poz 158.

PIEŚNI WESELNE

15 – [Chmiel oskarżony, że goni dziewczyny odpowiada:] *Ja ich nie gonił, same ganiały, gorąco było, chłodu szukały.* Gaj Rozw 213; war.: ... *biegały ... jescce mi za to wianeczek dały ...* K 2 San 38, [jako przyśpiewka weselna:] *Hej Jasio, Jasio, ty swawolniku, ścigales panny po pasterniku. Hej, nie ja, nie ja, same latały, gorąco było, cienia szukały.* Lud 1895/263.

PIEŚNI POGRZEBOWE

16 – Od czyścowego upału cierpią dusze pokutujące.

Wy tu na ziemi macie wygody, a nam tu trudno o krople wody. O, jak straszny upał taki, posilcież biedne żebraki kropłą ochłody. Bart PANLub 2/709, war.: Bart PANLub 2/710, podob.: Bart PANLub 3/631, war.: Etnl 1998 Biał 310, Ad Pieś 104.

PIEŚNI ZALOTNE I MIŁOSNE

17 – Panna zalotnikowi, którego nie chce, daje febrę i gorąckę / zimno i trzęsienie / zimna i gorącki w podarunku.

A siedmiu ja, siedmiu kawalerów miała, a wszystkim ja siedmiu podarunki dała. Jednemu ja dała bolącą na rąkę, a drugiemu dała febrę i gorąckę. A trzeciemu dała zimno i trzęsienie, a czwartemu dała na zęby bolenie. K 21 Rad 2; war.: ... *A czwartemu zimna i gorącki ...* K 27 Maz 245, ... *ósmemu ja dała zimno i gorąckę ...* Zaw Besk 86.

18 – Słońce (w lecie) jest gorące – dziewczyna pasie wołki/gąski, chłopiec przyjeżdża na bronnym koniku / panna czeka na zalotników.

a. *Oj, w lecie, lecie, słońce gorące, pasła dziewczyna wołki na łące. Oj, siano, siano będzie się siekło, będzie się grabić, jak będzie ciepło. Oj, siano, siano, pod sianem woda, gdzie się podziata moja uroda? Moja uroda w kolibce leży, a mój wianeczek pu [ku] Wiśle bieży.* K 44 Gór 368, 40.

b. *Ej, lecie, lecie słońce gorące, pasła dziewczyna wołki na łące. Przyjechał do niej kawaler młody: Chodźwa dziewczyno w geste jagody. Ja tam nie pójdę, bo zimna rosa. Chodźwa dziewczyno, to cię przeniosę. Ej co jej, co jej, dziewczynie mojej, straciła wianek, chodząc po roli. Jeden straciła drugi uwiła: Jescce ja bandę w wianku chodziła.* K 26 Maz 215, war.: Was Jag 179, K 21 Rad 4, K 45 Gór 231, K 73 Krak 1/195, podob.: K 18 Kiel 132.

c. *Oj słońce, słońce, bardzo gorące, pasła dziewczyna wołki na łące. Zajechał ci on na bronnym koniu, zajął dziewczynie wołki do domu. Ona się zrzasała, w rączki kłasała, ... gdziezem ja zasta? Zastam ja, zasta w modre jagody, pozal sie, Boze, mojej urody. Moja uroda płynie jak woda i popłynęła aż do Rajgroda.* K 40 MazP 325, podob.: Stef WarmPś 1/174, Krzyż WiM 3/226–230, K 27 Maz 256, K 40 MazP 564, K 41 Maz 49, K 22 Łęcz 89, 233, K 21 Rad 5, K 16 Lub 258, K 6 Krak 107, K 44 Gór 146, K 46 Ka-S 75.

d. *A lecie, lecie, słońce gorące, pasła Kasinka gąski na łące. Przyjechał do niej na siwym koniu, zajmij, Kasinko, gąski do domu. Jak ja mam zająć, nie nazartö sa, zapądz do wody, napij-ci sie.* K 12 Poz 176, podob.: Sob Wielk 53, 56–57, K 12 Poz 175, 294, K 25 Maz 11, K 6 Krak 106, Płat Krak 177.

e. *Oj, lato, lato, lato gorące, pasła dziewczyna gąski na łące. Oj, pasła, pasła aż do wieczora, przyleciał wilczek, porwał gajora.* K 12 Poz 176.

f. *A słońce, słońce bardzo gorące, pasła dziewczyna wołki na łące. Pasła wołki w zielonej smycy: Gdzie mi się dzieli [podzieli] ci zalotnicy?* K 18 Kiel 132, podob.: Krzyż WiM 3/231, SOWM 1/150.

g. *Oj lecie, lecie, słońce gorące, pasła dziewczyna wołki na łące. A do niej, do niej, do podolanki, u niej porządek jak u ślachcianki. Miski pod ławą, garki w popiele, a ona drugim łóżecko ściele. Jakie przed- soby, takie zasoby, jescem ni widział takiej osoby.* K 26 Maz 216.

19 – Dziewczyna z chłopcem kryją się przed gorącym słońcem w dolinie.

Byłam ja tamoj wcoraj we dworze, mowili o nas Józiu niedobrze. Ześmy z sobą siadywali, po kącikach rozmawiali, Józiu nieboze. Siadźmyż, Józieńku, przy tej dolinie, niech nas gorące

słoneczko minie. Powiem ja ci co godnego, bedziesz kontent z słówka mego, Józiu nieboze. K 27 Maz 303, war.: Chod Śp 193, K 12 Poz 199, K 26 Maz 261, K 28 Maz 269, K 16 Lub 284.

20 – *Z wiecorecka ciemna nocka, desc leje, a gdzie ja się sierotka, podzieję? Przenocuj mnie, moja Kasiu, tak prawie, ani zimno, ni gorąco, na ławie. Przynies-ze mi poduseckę, albo dwie, połóz-ze się, Kasieńku, kole mnie.* K 21 Rad 9.

21 – **Ptaszyna mdleje od upału – chłopiec nie może znieść udręki rozłąki.**

Upada ptaszyna, upałem zemdlony, nie wytrzymam będąc z tobą rozłączony. K 6 Krak 426–427, war.: K 2 San 136–137.

PRZYŚPIEWKI

22 – *Moja matko, zróbcie my co, bo my zimno ji gorónco, na gorónco sklanke wody, a na zimno chłopok młody.* Krzyż Kuj 1/158; podob.: *Jak ci zimno – chłopiec młody, jak gorąco – zimnej wody.* Red., Lubelskie 2012.

PIEŚNI STANOWE

23 – *Minot Kubie piąty krzyżyk, kawalerem umrzeć przyrzek i tak dumał dobe całą, żeby mu sie baby zdało. . . . Przyjdzie lato, dni gorące, kto zgrabi siano na łące, kto "upiecze w piecu chleba, hej, bo baby mu potrzeba. . . . Przyjdzie jesień, zimna, chłodna, kto pierzyne da wygodną, kto wystraszy pchły z koszuli ji do kogo sie przytuli.* Bart PANLub 5/105.

24 – *Pięknam, slicznam, chwala Bogu, wydam ja się bez posagu. Choćbyś była jak Dyjanna, bez posagu za nic panna. Choćbyś była jako gwiazda, bez posagu za nic każda. Choćbyś była jako słońce, bez posaguś nie gorąca. Choćbyś była jak kwiat róży, każdej pannie posag służy.* K 40 MazP 226.

25 – *Jestem sobie chłopiec młody, krew gorąca we mnie bije. Miałem jedno narzeczono, która tylko dla mnie żyje.* Kot Zn 376, war.: Bart PANLub 5/128–129, tamże war.

PIEŚNI NABOŻNE

26 – **Wyrodny syn cierpi męki w gorącym piekle.**

[Ojciec odpowiada synowi, który cierpi męki w piekle i prosi o ochłodzenie] *Oj, synu, synu, choćby całe morze, w gorącym piekle nic ci nie pomoże.* Krzyż WiM 2/141; war.: *Prosi syn ojca o kropelkę wody: Ochłódź, ochłódź mój języcek drogi. [ojciec:] . . . Choćbym ci spuścił i całe morze, juz tobie, synu, w piekle nie pomoze.* ZWAK 1880/86, war.: K 25 Maz 162, K 17 Lub 11, K 6 Krak 232, podob.: Biel Kasz 2/17–18.

27 – **Skry gorące z nieba ogrzewają zimną wodę, w której Herod chce umrozić św. Dorotę.**

I kazał król [Herod] wody zimny nanosić, kazał kadź wody nawozić, i świętą Dorotę umrozić. A woda tak uczyniła, co się letnią stanęła. Z nieba skry gorące leciały, święty Dorocie wode grzały. K 22 Łęcz 171, war.: K 26 Maz 342, Kot Zn 151, podob.: Krzyż WiM 2/109, K 73 Krak 1/494, K 20 Rad 275.

PIEŚNI ŻOŁNIERSKIE

28 – **W słońcu, deszczu i słonecznej spiekocie idą żołnierze / maszeruje polska piechota.**

a. *Rozszumiały się wierzby płaczące. . . . Słota, deszcz, czy słoneczna spiekota, wszędzie słyhać miarowy równy krok. To maszeruje ta polska piechota, na ustach śmiech, rumiana twarz, wesoly wzrok.* TN Rechta 1978–1979; podob.: *Czy to deszcz czy słoneczna spiekota, my do szkoły ciągle musim iść, maszerując jako ta piechota, na ustach śmiech, w sercu ból wciążyć nieść.* TN Kol. Gałęzów 1978, BartPAN Lub 3/354.

b. *Poprzez morza błot, spiekotę i pożogę, idziemy tam, gdzie wzywa nas nasz kraj i trupy nasze co dzień ścielą drogę – my ludzie twardzi, o sercach jak stal.* Szew Niech 372; podob.: *W sierpniowy żar, spiekotę i pożogę, rzucił nas los w ten ciemny, gęsty las. I tylko trupy znaczą naszą*

drogę. *My, ludzie leśni, mała garstka nas. Świr Pieś 418; war.: W sierpniowy skwar, spiekoty i pożogi, rzucił nas los na krwawy życia znój. . . Świr Pieś 419.*

c. *Ten pierwszy marsz ma dziwną moc, tak w piersiach gra, aż braknie tchu, czy słońca żar, czy chłodna noc, prowadzi nas pod ogniem z luf. Szew Niech 609.*

d. *Ciężko w słonecznej spiekocie twardy karabin swój nieść! Ciężko po śniegu i błocie iść i wojować za cześć! Szew Niech 750.*

e. *Skwar, spiekota, upał, kurz, idziesz, sapiesz, ano cóż. Lato przecież, lato, wygrzej dobrze gnaty, przyjdzie zima będzie mróz. Szew Niech 351.*

PIEŚNI SIEROCE

29 – Pan Jezus posyła czarta, żeby zabrał złą macochę do piekła gorącego.

Zesłał ci Pan Jezus anioła Świętego, i wzieni dziecko [sierotkę] do raju wiecznego. Zesłał ci Pan Jezus carta przekłętą i wzieni macochę do piekła gorącego. Posadzili w krzeselku, dali smoły w kociołku: Pijże to piwo, nie piłaś go jak żywo. K 26 Maz 346, war.: Krzyż WiM 2/150–154, BartPAN Lub 5/318, 320, Brzus Pieś 144–146; Giz Drw 87; por. K 40 MazP 429–430, Stef Warm 102, 103.

PIEŚNI ŻARTOBLIWE

30 – Wilk zachęca kozę, aby podeszła do niego – ona się skarży na gorący piasek [= chłopiec zaleca się dziewczynie, ona odmawia].

Wilk po zagórzu, wilk po zagórzu, a koza po dole. Moja kozeczko, złota nóżeczko, pódźże waszeć do mnie. O mój wilczeczku, o mój kochany, bo gorący piasek. Moja kozeczka, złota nóżeczko, niedaleko lasek. O mój wilczeczku, o mój kochany, bo tam wilcy wyją. Moja kozeczko, złota nóżeczko, to chłopcy śpiewają. O mój wilczeczku, o mój kochany, kieni mię będziesz jad(!)? Na starém orczyisku, na grochowczysku, tam będzie od cię ślad. K 40 MazP 451; war.: . . . kiej gorący piasek, moja kozuchno, moja kochana, pójdziemy bez lasek. K 41 Maz 118.

BALLADY

31 – *Wygnana dziwka na p^uole, wzięła ze s^uobo złoto wić. Przysed ci d^uo ni młodzieniec, m^uoja panno dawej wieniec. Nie jesteś ty młodzieniec, ino z piekła sataniec. Nie jesteś ty pannieka, nie godnaś teg^uo wiánka. Wziął ci ją i niesie, "ona mu mówi: B^uoję sie, "ona mu mówi: G^uorac^uo, a "on ji mówi: Świci słońce. Przyniós ci ją przed wrota, m^uoi braciá puście ta, niesę wám dusę i ciało, c^uo sie nám tu d^uostało. MAAE 1896/239–240.*

BAJKI

32 – [Dwóch gospodarzy stróżowało:] *Kozuszyska poodpinali, bo gorąc był. Wiadomo, wrzesień, babskie lato, to i ciepło się ziemi trzyma. Mgieleczki ślaniają się wedle chałup i krzaków, a niteczki babiego lata siedzą sobie na nich, jak szew na czepcu. Wojew Opocz 47.*

LEGENDY I PODANIA

33 – Wśród niezmiernej spiekoty wędruje Pan Jezus ze św. Piotrem, któremu doskwiera pragnienie.

[Św. Piotr szedł z Panem Jezusem i natrafili na podkowę, której św. Piotr nie chciał podnieść, więc schylił się po nią Pan Jezus.] *Gdy przybyli do jednej wsi, Pan Jezus sprzedał podkowę kowalowi za parę centów, za które kupił wiśni. Dalsza droga Pana Jezusa prowadziła przez piaski, wśród niezmiernej spiekoty; wody nigdzie dostać nie można było, a św. Piotr miał okropne pragnienie. [Pan Jezus upuszczał co jakiś czas wiśnie, po które schylał się św. Piotr, aby w ten sposób ugasić pragnienie.] Święt Nadr 333, war.: Łęga Świec 205.*

34 – Podróżującej w skwarze okrutnym królowej Jadwidze doskwiera pragnienie.

Było to bardzo dawno, kiedy to jesce naszym krajem rzundziła ślachta i króle. W tym czasie pewna nabożno pani [królowa Jadwiga] jechała gościńcem na Zawod do Włoszczowej. Bęta bardzo utrudzono podróżum, boć jus od kilku dni przebywała w drodze. A bęto to latowum

porum; skwar był okrutny, cała była w potach, a do tego jeszcze spragniono wody. Hajd Nie 155, war.: LL 1962/44.

35 – Przed laty wiele, kiedy się wojny o Polskę prowadziły, jednego dnia nazbierała się w skwarny dzień chmara wojska we wierzbinię gęstej, dla wypoczynku, a każdy szukał cienia dla schronienia przed upałem. Kościuszko też, co prowadził to wojsko, siadł sobie pod jedną i tam przy spoczynku posilał się strawą. ZWAK 1889/107.

36 – Wedle najdawniejszych podań, w sławnym u nas jeziorze Gople, topielce różnią się od innych wiele. . . . Wśród upałów słonecznych, kilkunastu społem, jak stado łabędzi przepływa swobodnie. Kiedy słońce na zachodzie, a rosa zimna upada, lub wiaterek chłodny powiewa, przykrywają włos złoty czapkami złotymi, które przy zmroku tak świecą jak gwiazdy odbite w wodzie. K 15 Poz 14.

37 A – [Mieszkańcy Swarzewa chcieli swoją osadę podnieść do godności stolicy, dlatego uznano za słuszne postawić świątynię, nie było jednak zgodności, gdzie miałyby stanąć.] Nadeszła wielka spiekota, a gorączka była tak silna, że, jak niektórzy rybacy ze Swarzewa mówili, w żarze słonecznym nawet kamienie topniały. Gdy tego roku rybacy wstali w dzień świętego Jana w upalny poranek, z okien swoich checz zauważyli, że w samym środku osiedla leży gruby śnieg. „Co za cud!” – dziwili się wszyscy mieszkańcy. Kuźel, tamtejszy najmądrzejszy rybak, doszedł do wniosku, że ten śnieg spadł dlatego, by wskazać mieszkańcom grodu Swarozycy, gdzie mają sobie pobudować świątynię. . . . Śnieg, mimo upalnej gorączki, nie stopniał przez czternaście dni. Rybacy, widząc w tym przedziwnym zjawisku działanie nadprzyrodzonej siły, zaczęli zwozić z sąsiednich pól olbrzymie kamienie i zakładać fundamenty pod kościół. Nec Pur 77.

37 B – [Młynarzowi objawiła się we śnie Matka Boska, która poleciła, aby udał się w drogę i szedł dopóty, dopóki nie zobaczy śniegu bielejącego] Młynarz . . . szedł wciąż ponad brzegiem Wisły, choć pod stopami jego piasek był jak żar gorący, a trawa żółta od słońca, świeciła po pagórkach. Aż-cię, gdy niedaleko jeszcze uszedł w swej drodze, o samym największym upale południa, ujrzy na wysokiej górze bielejący obrus świeżego śniegu. [Tam postawił kościół pod wezwaniem N. P. Maryi Śnieżnej] K 24 Maz 307, → śnieg nr 68.

PISANA POEZJA CHŁOPSKA

38 – Krzykiem jak młodość gorącym, / Krzykiem jak krew czerwonym / Musimy ze snu pobudzić / Śpiących miliony! / I dać im – gdy się zbudzą / I wyciągną do nas las dłoni – / gorące słońce w piersi, / A w garście – gromy! Poc Poez 322.

39 – Przymknąłem oczy niebieskie jak chaber w życie / odłożyłem pióro / i w chore płuca wdycham lipiec / brzemienny / upałem i burzą. Poc Poez 475.

40 – Gdy lato śpiewa / wysoko – w niebie – wysoko / lato gorące / śpiewa arię białym obłokom / jak świerszcze – nocą – / łące / miłe serdeczne / jak ciepło matczyńskich kolan / melodie / srebrną strugą / zalewają pola. Poc Poez 122.

41 – Przekwitły czerwone pogody / przehuczały lipcowych pożarów upały / i przyszedł sierpień: / i stanął przed pełnym burz latem / w klejnotach jaskółczych skwirów / i patrzył / jak urodzaj / barwami czerwieni brązu i złota / malował chłopskie sady. Poc Poez 149.

42 – Południe. . . upał . . . cisza. . . / wysoko. . . nad polem / błękitnym ugorem nieba / idą białe obłoki / gdzieś / w nieznaną drogę. Poc Poez 233.

43 – w upalne południe / siadam w cieniu lip / wstuchany w pszczelą muzykę / powoli zaczynam rozumieć / słowa mistrza Jana / z czarnoleskich opowieści. Kocz Pol 57.

44 – Nigdy nie zapomnisz / pieśni skowronka / nad swoim polem / gdy wiosną przylata / odwiedzić chłopską niedolę / nie potrafisz zapomnieć / starej wierzy płaczącej / przy oknie / gdy cieniem obejmie / w skwarne południe / nigdy nie zapomnisz / falujących łanów zboża / urody lipcowego nieba / i zgarbionych kosiarzy / znających cenę chleba. Kocz Pol 46.

45 – [„Chłopska Golgota”] . . . żniwiarz / nałożył cierniową koronę / na czoło / siódmym
potem spływające / . . . / sam ze swym losem / opuścił go nawet wiatr / w skwarne południe /
w drodze na chłopską golgotę. [W. Prochownik] TL 1986/1/4.

BIBLIOGRAFIA: Coop Zw 182, 239, 248, 271; Grav Hebr 32–33; Kop SMit 888; Kop SSym 141;
M a c h o w s k i Jacek (zebrał, opracował i objaśnieniami opatrzył), *Inuit: legendy, podania i baśnie eski-
moskie*, Warszawa 1999, s. 39; Og Mit 85; T y r p a Anna, Wersja wstępna hasła *Ciepło* (1990).

→ BURZA, CHŁÓD, CIEPŁO, MRÓZ, OGIEŃ, SŁOŃCE, SUSZA, ŚNIEG, ZIMNO.

Iwona Bielińska-Gardziel